

TÜRKÇEDE PARA BİRİMLERİYLE İLGİLİ DEYİMLER VE BUNLARIN ANLAM BİLİMSSEL KARŞILAŞTIRILMASI*

Erdal ŞAHİN**

ÖZET

Deyim, gerçek anlamından farklı anlamı olan ve en az iki sözcükten oluşan sözcük öbeğidir. Deyimler, dilinde oluştukları halkın geçmişi, yaşam biçimi, gelenekleri, görenekleri ve başka maddi ya da manevi değerleriyle ilgili izler taşır. Geçmişteki kültüre ait bazı unsurları ifade eden sözcük ve sözcük öbekleri, bugün o kültür yaşanmadığı hâlde, deyimlerde diğer sözcük veya sözcük öbekleriyle birlikte çeşitli kavramları ifade etmek üzere kalıplaşmış olarak bulunabilmektedir. Dilimizde de pek çok deyim kurulumunda geçmişten bugüne kadar kullanılan pek çok para birimi yer almıştır. Türkçede para birimlerinden sadece 'akçe', 'kuruş', 'mangır', 'metelik', 'para' ve 'pul' ile ilgili deyimler yapılmıştır. Yüzyıllardır para basan ve kullanan Türklerin deyimlerinde bu sözcükler, deymi oluşturan diğer sözcüklerle türlü biçimlerde kalıplaşarak aynı ya da birbirinden farklı birçok kavramın ifadesi için kullanılmıştır. Türkçede para birimlerinin yer aldığı toplam 54 deyim tespit edilmiştir. Türlü biçimlerdeki bu deyimlerde yoğunlukla 'değersiz, kıymetsiz'; 'değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek'; 'değersiz etmek, değersizleştirmek'; 'değer vermemek'; 'yoksul, parasız'; 'yoksul olmak, parasız olmak'; 'çok para kazanmak'; 'bir mesele üzerinde yerli yersiz fikir yürütme' kavramları ifade edilmiştir.

Çalışmada para birimleriyle ilgili deyimler, özellikle anlam yönünden karşılaştırılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, deyim, para, para birimi, anlam bilimi.

---

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, El-mek: esahin@marmara.edu.tr

COMPARATIVE SEMANTIC ANALYSIS OF TURKISH IDIOMS RELATED TO CURRENCY

ABSTRACT

An idiom is a group of words (at least two words) having a meaning not deducible from those of the individual words. In all languages, idioms show traces of the past, referring to life-style, traditions, material and spiritual values of peoples. Some idioms contain the words that refer to obsolete and outdated cultural elements that are no longer in use. In Turkish language, we can give the example of money idioms referring to various monetary units used by the Turks in the past. There are 54 Turkish idioms related to currency. They are based on the following words: 'akçe', 'kuruş', 'mangır', 'metelik', 'para', 'pul'. These idioms convey different meanings that are mainly related to the following notions: 'of no value', 'to be of no value', 'to lose value', 'to devalue', 'to undervalue', 'out of money', 'to be poor', 'to make a lot of money', 'to talk nonsense'.

In this article, Turkish money idioms are comparatively analysed from the semantic point of view.

Key Words: Turkish language, idioms, money, currency, semantics.

1. Giriş

Gerçek anlamından ayrı bir anlamı olan ve çekici bir anlatım özelliği bulunan kalıplaşmış sözcük öbeğine *deyim* denir. Deyimler, en az iki sözcükten oluşur ve dilde öğeleri değiştirilmeden ve öğeleri arasına başka bir sözcük girdirilemeden kalıp olarak kullanılırlar. Deyimleşmede dil genellikle aktarmalardan, somutlaştırmalardan ve benzetmelerden yararlanır. Halkın söz yaratma gücünden doğan deyimler, bunları söyleyen halkın dil inceliğini göstermesi yanında o halkın geçmişi, yaşam biçimi, gelenekleri, görenekleri ve başka türlü özellikleriyle ilgili izler taşır. Geçmişteki kültüre ait bazı unsurları ifade eden sözcük ve sözcük öbekleri, bugün o kültür yaşanmadığı hâlde, deyimlerde diğer sözcük veya sözcük öbekleriyle birlikte bir kavramı anlatmak üzere kalıplaşmış olarak bulunabilmektedir.

Dillerde belli bir kavramı ifade etmek üzere bazı sözcüklerin deyim olarak kalıplaşması çeşitli biçimlerde olmuştur. Türkçede söz dizimi açısından deyimler fiil ismi öbeği, sıfat-fiil öbeği, zarf-fiil öbeği, isim tamlaması, sıfat tamlaması, isnat öbeği, yönelme öbeği, bulunma öbeği, çıkma öbeği, edat öbeği, bağlama (bağlaç) öbeği, ikileme (tekrar öbeği) ve cümle biçimlerinde bulunabilmektedir.¹ Sözlü halk kültürünün ürünleri olan deyimlerin kuruluşunda, hatırdı tutma kolaylığı sağlamak, anlatıma güç kazandırmak için bazen uyak (kafiye) türlerine de başvurulur.

¹ Türk dilinde deyimlerin söz dizimi özellikleri ve örnekleri için bk. Uzun Subaşı, Leyla (1991), "Türkçedeki Deyim Yapılarında Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Özellikler", *Dilbilim Yazıları 1990*, Ankara, s. 57-64; Yüceol Özezen, Muna (2001), "Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz", *Türk Dili*, S. 600, s. 869-879; Aksan, Doğan (2004), *Türkçenin Sözvarlığı*, 3. bs., Ankara, s. 174-176; Özkan, Mustafa (2004), "Deyimleşmiş İkilemeler", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül 2004)*, Ankara, s. 2294-2315; Demir, Celal (2008), "Türkçede Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri", *Türk Dili*, S. 677, s. 428-444; Sinan, Ahmet Turan (2009), "Deyimlerin Yapısı Değişir mi?", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, Fall 2009, s. 1996-2009.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

(Hatipoğlu 1972: 200)

Parayı bilen ve kullanan halkların deyim hazinelerinin bir bölümünü doğal olarak para ve para birimleriyle ilgili deyimler oluşturmuştur. Eskiden eldeki malların değişimi yerine paranın mübadele aracı olarak kullanılmasından² bu zamana, para maddi varlığın en önemli göstergesi ve insanoğlunun vazgeçilmezlerinden biri olmuştur. Bir tedavül aracı olan ve aynı zamanda gücü temsil eden para, geçmişte parayı kullanan devletlerde ekonomik hayatın en önemli esası ve göstergesi görülmüştür. Bu gerçek bugün de geçerliliğini korur. Geçmişten bugüne devletlerin ekonomik yaşamlarındaki olumlu veya olumsuz gelişmeler kısa sürede paraya yansımıştır. Yüzyıllardır parayı bilen ve kullanan Türklerin dillerinde de para ve para birimleriyle ilgili birçok deyim yapılmıştır.

Daha önce başka bir çalışmamın konusunu teşkil ettiğinden³ bu çalışmada genel anlamlarıyla yani “devlet tarafından bastırılan, üzerinde değeri yazılı olan kâğıt ya da metalden ödeme aracı” anlamına gelen *para* ve *akçe* (*akça*) sözcüklerinin bulunduğu deyimler inceleme konusu yapılmamış, bunlarla birlikte para birimlerini ifade eden diğer sözcüklerin geçtiği deyimler incelenmiştir. Para birimleriyle ilgili deyimler kısmen yapı bakımından, özellikle anlam yönünden karşılaştırılarak incelenmiştir.

2. Türkçede Para Birimleriyle İlgili Deyimler

2.1. Akçe Sözcüğü Bulunan Deyimler

Akçe (< *ak* + *ça*)⁴ sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te “1. Küçük gümüş para. 2. Her tür madenî

² İnsanoğlunun yaşamında, çok erken dönemlerde başlayan değiş tokuşları gerçekleştirebilmek için bir değer ölçüsü gerekiyordu. Erken çağlarda bunun için metaller, işlenmiş parçalar (kazan, sacayak, şiş, bel vb.) ya da külçeler şeklinde kullanıldı. (Milliyet 1993d: 9157) Sikke biçiminde paralar ilk kez MÖ 7. yüzyılda Batı Anadolu'da Antik Çağ'ın ticaret yolları üzerinde kurulan Lidya'da ortaya çıktı. Eski Yunan kent devletlerinin sikkeleri önceleri Ege ve Akdeniz'de tedavül etmekteydi. Büyük İskender'in fetihleri sayesinde, sikke kullanımını MÖ 4. yüzyılda Mısır, Pers İmparatorluğu ve Kuzey Hindistan'a ulaştı. (Pamuk 2000: 2-3) Türklerde de madenî paraların 6. yüzyıldan itibaren Göktürk, Türgeş ve Uygur devletlerinde basılıp kullanıldığı bilinmektedir. Bu dönemden sonra, medeni dünyada olduğu gibi, Türk ülkelerinde de yaygın mübadele aracı olarak çeşitli birimlerle ve adlarla para kullanışta olmuştur. Tarih boyunca Türk devletlerinde bastırılan ve kullanılan paralar hakkında geniş bilgi için özellikle bk. Orkun, Hüseyin Namık (1936), “Eski Türklerde Para”, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, s. 39-43; Artuk, İbrahim (1964) “Para”, *İslam Ansiklopedisi İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, İstanbul, s. 508-510; Tözen, İbrahim -Tunçay Aykut (1973), *Türkiye Cumhuriyeti Madenî Paraları ve Madalyaları 1923-1973*, İstanbul; Ölçer, Cüneyt (1983), *Cumhuriyet Dönemi Türk Kâğıt Paraları 1923-1983*, İstanbul; Tekin, Oğuz (1999), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Para”, *Osmanlı*, C. III, Ankara; Pamuk, Şevket (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, 2. bs., İstanbul; Öztürk, Mustafa (2002), “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, C. X, Ankara, s. 802-822; Akyıldız, Ali (2003), *Para Pul Oldu: Osmanlıda Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul; Şirin User, Hatice (2005), “Türkçede Para ve Para Birimi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 2004/1, s. 129-151; Sertkaya, Osman F. -Rysbek Alimov (2006), *Eski Türklerde Para*, İstanbul; Akyıldız, Ali (2007), “Para”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34 (Osmanpazarı-Resuldar), İstanbul, s.163-166.

³ Şahin, Erdal (2013), “Türkiye Türkçesi ile Tatar Türkçesinde Parayla İlgili Deyimler ve Bunların Anlam Bilimsel Karşılaştırılması”, *Türk Dünyası Araştırmaları (Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan)*, S. 207, s. 261-280. Çalışmada, Türkiye Türkçesinde “devlet tarafından bastırılan, üzerinde değeri yazılı olan kâğıt ya da metalden ödeme aracı” anlamlarıyla *para* ve *akçe* sözcükleri bulunan 79 deyim, Tatar Türkçesinde aynı anlamla *akça* sözcüğü yer alan 68 deyim tespit edilmiş ve bunların anlam bilimsel karşılaştırması yapılmıştır.

⁴ Türkologların çoğunluğu, *akça* ~ *akçe* sözcüğünün gümüşün rengi düşünülerek *ak* “beyaz” + *-ça* biçimbirimlerinden oluştuğunu düşünür. G. Ramstedt ise sözcüğü Eski Türkçede “değerli ipek kumaş” ve “hazine” anlamlarına gelen *agı* + *-ça* olarak açıklamıştır. Ramstedt'in bu çözümlenmesi kimi Türkologlarca da desteklenmiştir. Örneğin sözcüğün kökeni için Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 66'da “Eski Türkçe *agı* “kıymetli ipek kumaş, hazine, para”dan Farsça etkisiyle getirilen küçültme eki *+ça* ile *agı+ça* > *ağça* > *akça* > *akçe*; bazılarına göre ise Türkçe *ak* kelimesinden gelmektedir.” denir. Gülensoy 2007: 59'da sadece “Eski Türkçe *agı* “varlık, hazine”+*ça*” açıklaması yapılmıştır. Tietze 2002: 124'te ise sadece “para” < *akça* “beyazımsı” < *ak* + sığara eklenen *-ça* küçültme eki.” köken bilgisi verilmiştir. Sahillioğlu 1989: 225'te “akçe”nin batı dillerinde “beyaz” manasına gelen *asprodan* alındığı iddiası”nın varlığından söz edilir. *Akça*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

para.” (TDK 2005: 48); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*’nde “1. Para. 2. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan 19. yüzyıla değin kesilmesi sürdürülen gümüş sikke türü ve para birimi.” (Milliyet 1993a: 250); *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te “1. Selçuklular ve Osmanlılarda para birimi olarak kullanılan gümüş sikke. 2. Para, nakit. 3. (Para birimi kuruş olduktan sonra) *kuruşun* 120’de biri.” (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 66); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*’te “1. Küçük gümüş para. 2. Her çeşit madenî para.” (Çağbayır 2007a: 167); *Lehce-i Osmânî*’de “Ufak gümüş para, pul, nakit, zenginlik, mal.” (Ahmet Vefik Paşa 1876a: 47); *Kâmûs-ı Türki*’de “1. Vaktiyle mütedavil bulunmuş bir küçük gümüş sikke, pul. 2. Nakit, para, zenginlik.” (Şemseddin Sami 2010: 39); *Dictionnaire Turc-Français*’de “1. *Paranın* üçte biri ve *kuruşun* yüz yirmide biri değerinde para. 2. Basılmış para.” (Kieffer-Bianchi 1835a: 73); *Turkish and English Lexicon*’da “1. Gümüş para. 2. Madenî para, para. 3. *Paranın* üçte biri.” (Redhouse 1987: 164) anlamlarında yer almıştır.⁵

Akçe sözcüğünün Osmanlılarda “gümüş sikke” anlamı yanında 15. yüzyıldan itibaren genel anlamda “para, nakit” karşılığında kullanıldığı (Sahillioğlu 1989: 224) düşünülür. Gerçekte ise Osmanlı Devleti’nde 15. yüzyıla kadar esas para birimi olan *akçe*⁶, gerek ilk çıktığı dönemde gerekse 15. yüzyılda altın para (*sultânî*) ve daha sonraki yüzyıllarda başka adlarla (*kuruş*, *para*, *pul*, *mecidiye* vb.) türlü madenlerden paralar basıldığında doğal olarak “belli değerlerdeki gümüş sikke” anlamı genişletilerek “para, nakit” anlamında da kullanılmıştır. Türkçede bu anlamından sonra mecazi olarak “zenginlik, mal, mülk”⁷ anlamı da gelişmiştir. Ağızlarda ise ya paralardan ya da paraya benzer olarak yapılan “kadınların süs eşyasında kullandıkları madenî, parlak ve ortası delik, yassı pul.” (TDK 1962: 145) anlamında *akça* sözcüğü kullanılmaktadır.

Türkçede *akçe* sözcüğünün bu anlamlarından bazılarıyla yer aldığı ve türlü anlamlar ifade etmek üzere kurulmuş birçok deyim vardır.⁸ Bunlardan “para birimi” ifadesiyle *akçe* sözcüğünün kullanıldığı deyimler şunlardır: *akçe bozmak* “mali güçlükler karşısında gümüş paranın kenarından kırarak ayarını düşürüp kıymetini azaltmak” (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 66); *akçe etmez* “bir

sözcüğünün diğer Türk lehçelerindeki biçimleri, anlamları ve köken bilgisi için bk. Sevortyan, E. V. (1974), *Etimoloğışekşiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi na Glasniye)*, C. 1, Moskova, s. 120; Şirin User 2005: 132-135.

⁵ İsfahan Selçukülerinde de *akçe* adı ile para kesilmiştir. (Uzunçarşılı 1978: 232) Osmanlı Devleti’nde 1326’da Orhan Bey zamanında gümüş sikkeler kesilerek *akçe-i Osmânî* (Osmanlı akçesi) adıyla piyasaya sürülür. (Milliyet 1993d: 9157) Bunun 1, 5 ve 10 *akçelik* birimleri vardı. 1 ve 5’lik *akçeler* Orhan Bey, 10’luklar ise Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezit devirlerinde çıkarılır. (Akyıldız 2007: 164) *Akçe*, Osmanlı Devleti’nde 1724’te *kuruşun* temel para birimi olarak kabul edilmesine değin günlük alışverişlerde kullanılan esas sikke olarak kaldı. (Milliyet 1993d: 9157) İlk Osmanlı gümüş para birimleri şer’î *dirhem* ağırlığından çok farklıydı ve belki küçük sikkeler, yarısı veya dörtte biri şeklinde *dirhem*’in bir kesriyle ifade edilemediği için bu ismin yerine *akçe* tercih edilmiştir. Türkçe olarak düzenlenen belgelerde gümüş para biriminden daima *akçe* diye söz edilmekte, *dirhem* tabiri hukuki belgelerde, özellikle Arapça belgelerde geçmektedir. Fatih Sultan Mehmet zamanında olduğu gibi çeşitli dönemlerde yapılan taşışşlarla *akçenin* giderek ufalması, incelmeye ve iktisadi bir değer ifade edemez hâle gelmesi, II. Süleyman zamanında, 1687 yılında para rejiminde bazı değışiklikler yapılmasına yol açmıştır. Gümüş para birimi *kuruş*, *zolota* ve küsuratları olan *paraya* kaydırılmış, *akçe* de zamanla aslında Mısır Memluk sikkesi olan *paranın* küsuratı hâline gelmiştir. Bu dönemde 3 *akçe* 1 *para* ediyordu. Osmanlılarda zamanla *para* *akçenin* yerini almıştır. (Sahillioğlu 1989: 225-226) İlk Osmanlı parası olan gümüş *akçe* en son 1834’te de çıkarılmıştır. (Akyıldız 2007: 165) Bu tarihten sonra ülkede *akçe* basımına tamamen son verilmiştir. (Milliyet 1993d: 9158) Bir müddet *akçe* adı yalnız bir hesap birimi olarak varlığını sürdürmüştür. (Sahillioğlu 1989: 226)

⁶ *Akçe* sözcüğü, Osmanlıların yaptığı bir sözcük değildir, daha önce tarihî Türk yazı dillerinden Kıpçak, Harezmi ve Eski Anadolu Türkçelerinde de “gümüş para” > “para, nakit” anlamlarında kullanılmaktaydı. (bk. Sevortyan 1974: 120; Paçacıoğlu 2006: 15) Bu sözcüğü, Türk dili alanında ilk defa Yenisey bölgesinde bulunan bir sikke üzerinde okuyan bilim adamları vardır. (bk. Sertkaya-Alimov 2006; Şirin User 2005: 131-132)

⁷ bk. Şemseddin Sami 2010: 39; Ahmet Vefik Paşa (1876a): 47.

⁸ “Para, nakit” anlamına gelen *akçe* (*akça*) sözcüğünün yer aldığı deyimler için bk. Şahin, Erdal (2013), “Türkiye Türkçesi ile Tatar Türkçesinde Parayla İlgili Deyimler ve Bunların Anlam Bilimsel Karşılaştırılması”, *Türk Dünyası Araştırmaları (Prof. Dr. Turan Yazgan’a Armağan)*, S. 207, s. 268-269.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

akçelik değeri bile yok, kıymetsiz” (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 66); *bir akçe (akça)* “pek değersiz” (Şemseddin Sami 2010: 39); *deve bir akçeye, deve bin akçeye* “çok ucuza alınmayan bir şey gerekli olduğunda çok pahalıya alınabilir” (TDK 2005: 512); *sıçan deliği bin akçe* “kaçıp saklanacak yer yok” (TDK 2005: 1747)

Türkçede para birimi olarak *akçenin* yer aldığı türlü biçimlerde ve anlamlarda 5 tane deyim tespit edilmiştir. Bunlardan *akçe bozmak* deyimini, gümüşten yapılan akçelerin çeşitli nedenlerle kırılıp ağırlığının eksiltilmesi gerçeğine dayanmaktadır. Bu deyim, *akçelerin* gümüşten yapıldığı Osmanlı Devleti zamanında kullanılmış olup paraların cumhuriyet döneminin ilk on yılından sonra değersiz metallerden basılmaya başlanmasıyla bu deyim kullanımı giderek azalmış olmalıdır. *Akçe etmez* deyimini, Osmanlının son döneminde *akçenin* değerinin azalmasıyla ya da bir *akçenin* değersiz olduğu dönemde kullanılmaya başlandığı anlaşılıyor. *Bir akçe (akça); deve bir akçeye, deve bin akçeye; sıçan deliği bin akçe* deyimlerinde *akçe* sözcüğü, *bir* ve *bin* sayı sıfatlarıyla miktar olarak belirtilmektedir. Bunlardan ikisinde *bir akçe* sıfat tamlaması “değer olarak az, değersiz” anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım, söz konusu deyimlerin 1 *akçenin* çok değersiz olduğu bir zamanda yapıldıklarını göstermektedir. İki deyimde ise *bin akçe* sıfat tamlaması “değer olarak çok, değerli” anlamında kullanılmıştır. Bu da söz konusu deyimlerin 1000 *akçenin* önemli bir maddi değer olarak algılandığı bir zamanda yapıldığına işaret eder.⁹

2.2. Kuruş Sözcüğü Bulunan Deyimler

Kuruş (< Alm. *Groschen*)¹⁰ sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te “Liranın yüzde biri değerinde Türk parası.” (TDK 2005: 1266); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*'nde “Türk lirasının yüzde biri değerindeki para birimi.” (Milliyet 1993b: 7199); *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te “1. Bir liranın yüzde biri değerindeki Türk para birimi, guruş. 2. Osmanlı Devleti zamanında kesilen bir para.” (Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 1802-1803); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*'te “Türk lirasının yüzde biri değerindeki para birimi.” (Çağbayır 2007b: 2857); *Lehce-i Osmâni*'de “Yüz yirmi akçelik sim sikke.” (Ahmet Vefik Paşa 1876b: 819); *Kâmûs-ı Türki*'de “Kırk paradan mürekkep liranın yüzde biri kıymetinde

⁹ Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nin temel para birimi olan *akçe* 1326-1688 döneminde % 85 oranında değer kaybetmiştir. Yaklaşık 360 yıl tedavülde kalarak iç ve dış tesirlerle 17. yüzyıl sonlarında daha fazla taşış edilemeyecek derecede küçülür. *Akçe*, sadece muhasebe sikkesi ve ufaklık olarak 19. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürür. (Öztürk 2002: 812)

¹⁰ Mehmet Zeki Pakalın, İsmail Galip Bey'in *Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye*'sinin 232. sayfasından naklen “*Kuruş* lafzı aslında miladi 13. asır evailinden beri kalmış ve sonradan taammüm etmiş bir tabirdir. Fransa krallarından Saint Louis zamanında meskûkâtın ıslahıyla yeni usulde ve yüksek ayarda ihraç olunan gümüş sikkelere *gros tournois (toursus grossus)* tesmiye olundu. İşbu yeni sikkeler bütün Avrupa'da intişar ederek artık miladi 14. asırda peyderpey Bohemya, Lehistan ve Macaristan ve daha sonra İngiltere ve memâlik-i sâire kuruşları tedavül âleminde görülmeye başladı. İşbu sikkeyi kabul eden akvâm-ı muhtelif *grossus* kelimesini kendi lisanlarının şekli aslisini tamamiyle muhafaza eder şekilde ahz ve nakletmekle beraber az çok lafız değişikliğine uğratmışlardır. Mesela İtalyanca *grosso*, İslavca *grosz*, Macarca *grache* ve Almanca *grochen* ve Türkçe *kuruş*, Mısır'da dahi takrip edilerek *kurş* ve hatta cemi *kuruş* olmuştur. *Krosos* kelimesinin Osmanlı lisanıyla Alman ve İslav lisanındaki şekil ve telaffuzları pek müşâbih olmasına bakılırsa Hüdavendigâr Gazi Sultan Murat-ı Evvel'in Bosna ve Sırbistan'daki seferleri hengâmında oralarda cari olan İslav ve Alman sikkelerinin şark memleketlerine nakil ve ithaliyle beraber isminin dahi mezkûr milletlerin telaffuzları gibi kabul olunmuş olduğu kuvvetli ihtimallerindedir. Sultan Yıldırım Bayezit'in Berât-ı âli'sinde *kuruş* namının öylece zikredilmesi dahi buna kâfi delildir. Her ne kadar Ehl-i Salip tarafından arz-ı Filistin'de kestirilmiş olan *grososların* memâlik-i Osmaniyye'de en evvel meydân-ı tedâvülde intişar ettiği bazı müellifler tarafında beyan edilmiş ise de bu rivayet pek zayıf olup çünkü bidâyet-i zuhür-i Devlet-i Aliyye'de o taraflara hiç gidilmemiş ve tüccari münasebetlerde dahi bulunulmamış idi. *Kuruş* kelimesi o zamanlarda dahi yalnız alındığı vakit daima “gümüş sikke” manasını ifade ederdi. Türkçede böyle olduğu gibi elsinde-i ecnebiyyede dahi suret-i istimali bunun aynı idi.” (Pakalın 1972: 326) bilgisini verir. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*'nde sözcüğün kaynağının Almanca *Groschen* ya da İtalyanca *grossi* sözcükleri (Milliyet 1993b: 7199); *Kâmûs-ı Türki*'de de Almanca *Groschen* ya da Latince *grossi* sözcükleri (Şemseddin Sami 2010: 690) olabileceği belirtilmiştir. Çağbayır 2007b: 2857'de “Lat. *grossus* > Alm. *Groschen* / İt. *grossi*” açıklaması yapılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Osmanlı sikkesi ki meskûkât-ı Osmanîyyenin vâhid-i kıyâsîsi hükmündedir. Vaktiyle bakır ve metalin sikkesi olup şimdi yalnız gümüşten bir küçük güzel sikkedir. Eskiden kızıl ve kara kuruş ismiyle riyal ve flori kıymetinde büyük sikkeler dahi var idi.” (Şemseddin Sami 2010: 690); *Dictionnaire Turc-Français*'de “Türk kuruşu, bu para eskiden üç franktan fazla değerde iken bugün değeri düşerek ancak 25 Fransız kuruşu (centime) eder.” (Kieffer-Bianchi 1835b: 317); *Turkish and English Lexicon*'da “Türk lirasının yüzde biri değerindeki para.” (Redhouse 1987: 1342) anlamlarında kullanılır.

Geçmişte Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde çeşitli dönemlerde türlü değerlerle tedavülde olan *kuruş*¹¹ para birimi ve diğer bazı sözcükler ile türlü anlamlar ifade etmek üzere birçok deyim yapılmıştır. Türkçede bünyesinde *kuruş* sözcüğü bulunan deyimler şunlardır: *Beş kuruşun hesabı için kırk takla atmak* (Korkmaz 2003: 855) “azıcık para için her şeyi yapmak”; *kör kuruş* “hiçbir değeri olmayan en küçük para” (Püsküllüoğlu 1995: 567); *kör kuruşun hesabını sormak* “harcanan en küçük paranın bile nereye harcandığını araştırmak” (Püsküllüoğlu 1995: 567); *kör kuruşun hesabını vermek* “harcanan en küçük paranın bile nereye harcandığını söylemek” (Püsküllüoğlu 1995: 567); *kuruşu kuruşuna ödemek* “borcu tamamen kapatmak” (Püsküllüoğlu 1995: 578).

Türkiye Türkçesinde para birimi *kuruşun* bulunduğu türlü biçimlerde 5 tane deyim tespit edilmiştir. Para birimi *kuruş* ile ilgili bu deyimlerde *kuruş* sözcüğü, sadece *beş* sayısı ile miktar olarak ve “geçmez, alışverişte değerini yitirmiş” anlamında *kör* sıfatıyla nitelik olarak belirtilerek deyim oluşturur. *Beş kuruşun hesabı için kırk takla atmak* deyiminin *beş kuruş* miktarındaki paranın enflasyonla değerini kaybettiği dönemde; *kör kuruş*, *kör kuruşun hesabını sormak*, *kör kuruşun hesabını vermek*, *kuruşu kuruşuna ödemek* deyimlerinin ise *kuruşun* artık değerini yitirdiği ya da geçmez olduğu bir dönemde oluşup yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.¹²

2.3. Mangır Sözcüğü Bulunan Deyimler

Türkçede *mangır* (*bakır* sözcüğünün bulaşmasıyla) (< Moğ. *möngün*)¹³ sözcüğü, *Türkçe*

¹¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Ahmet döneminde (1703-1730) piyasadaki *esedî kuruş*ların standartları örnek alınarak ilk Osmanlı *kuruş*ları basılmaya başlanır. Böylece 1 Osmanlı *kuruşu* = 120 *akçe* = 40 *para* üzerinden yeni bir para birimi oluşturuldu. Osmanlı *kuruşunun* 1760'ların ortalarına kadar istikrarlı bir çizgi izlediği düşünülebilir. Bu tarihten sonra *kuruşun* değeri gerilemeye başlar. Böylece 18. yüzyıl başlarında büyük boy gümüş sikkelerle Osmanlı Devleti'nin temel para birimi olarak devreye giren *kuruşun* satın alım gücü, yaşanan hızlı taşış ve enflasyon sürecinden sonra büyük ölçüde azalmıştı. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren *kuruş* günlük alışverişlerde kullanılan bir ufak para birimi olarak görülür. (Pamuk 2002: 475) Osmanlı Devleti'nde 8 Nisan 1916 Tevhîd-i Meskûkât Kanunu'yla 1 *liranın* 100 *kuruş*a eşit olduğu kabul edilmiştir. (Milliyet 1993d: 9159) Cumhuriyet döneminde ilk *kuruş* 1924'te tedavüle çıkarılmış, ilk madenî paralar aynı yıl basılmıştır. 2,5, 5 ve 10 *kuruş* olmak üzere dört ayrı paradan olan seriye 1925'te de 25 *kuruş* eklenmiştir. Enflasyonla değer yitiren *kuruş*lar, en son 1989'da tedavülden kaldırılmıştır. 1989'a kadar işlem gören 1, 5, 25 ve 50 *kuruş*lar, bu tarihte tedavülden çekilince en küçük para birimi 1 *lira* oldu. Madenî para olarak bilinen *kuruş*, bir defa 1944 yılında banknot olarak bastırıldı. Almanya'da bastırılan ve üzerinde dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün fotoğrafı bulunan 50 *kuruşluk* kâğıt para, 1947'de tedavülden çekildi. Madenî *kuruş*lar ve basım tarihleri şöyledir: *Yarım kuruş* 1947, 1 *kuruş* 1935, 1947, 1961, 1963, 1969, 1975, 2,5 *kuruş* 1948, 5 *kuruş* 1924, 1935, 1950, 1958, 1970, 1974, 1975, 10 *kuruş* 1935, 1949, 1958, 1969, 25 *kuruş* 1924, 1935, 1944, 1948, 1959, 1966, 50 *kuruş* 1935, 1947, 1971, 100 *kuruş* 1934. (“On Altı Yıl Sonra Kuruş Dönülüyor”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=125301>, 15.06.2009) Türk lirasından altı sıfır atılarak, 1 Ocak 2005'ten itibaren yeni Türk lirasına geçildi. Bu tarihten itibaren madenî paralar 1, 5, 10, 25, 50 *yeni kuruş* ve 1 *yeni Türk lirası* olarak basıldı. Bunlar, 01.01.2010 tarihine kadar tedavülden kaldılar ve bu tarihten itibaren tedavülden çekilerek yerlerini aynı değerinde *kuruş* ve *Türk lirasına* bıraktılar.

¹² Osmanlı Devleti'nde *kuruş* da hızlı iktisadî gelişmeler ve 18. ve 19. yüzyılın iktisadî hacmi ile devletin askerî ve bürokratik masrafları karşısında daha fazla dayanamaz ve sürekli değer kaybetmeye başlar. 1844'teki para düzenlemesi ve *mecidiye* esaslı para sistemine geçmek de *kuruşun* erimesini engelleyemez. 1840 yılında ilk defa piyasaya sürülen ve daha sonra da para sisteminin bir parçası olan *kaimeler* de bu düşüşün önüne geçememiştir. (Öztürk 2002: 812)

¹³ *Mangırın* “nakit” anlamına gelen Moğolca *mungun* / *mongon* sözcüğünden geldiği (Uzunçarşılı 1964: 283; Tekin 2003: 568) düşünülmektedir. Sözcük Osmanlı kaynaklarında *mangur*, *mangır*, *mankur*, *mankır* biçimlerinde geçer. (Tekin 2003: 568) Şemseddin Sami 2010: 745'te, TDK 2005: 1340'da ve Milliyet 1993c: 7755'te sözcüğünün kökeni hakkında

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Sözlük'te "1. eski Bakırdan yapılmış, iki buçuk para değerinde sikke. 2. argo Para." (TDK 2005: 1340); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*'nde "Eskiden akçenin dörtte biri değerinde bakır sikke, fülüs. 2. argo Para." (Milliyet 1993c: 7755); *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te "1. Bir cins bakır para. 2. argo Para." (Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 1932); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*'te "1. Bakır para. 2. Eskiden akçenin dörtte biri değerindeki bakır sikke. 3. argo Para." (Çağbayır 2007b: 3049); *Lehce-i Osmânî*'de (*mankır* okunacak biçimde yazılmıştır.) "Sabıkta kara fülüs, dördü bir akçe; mutlaka akçe manasına." (Ahmet Vefik Paşa 1876b: 1110); *Kâmûs-ı Türki*'de "1. Eskiden bir cins küçük bakır sikke ki dördü bir akçe ederdi, fülüs, fülüs. 2. Alelittlak akçe, para." (Şemseddin Sami 2010: 745); *Dictionnaire Turc-Français*'de (*mankır*, *mangır* ve *mangur* biçimlerinde yazı çevirimi yapılmış.) "Bakır para türü." (Kieffer-Bianchi 1835b: 1031); *Turkish and English Lexicon*'da "1. Akçenin dörtte bir değerinde olan ve artık kullanılmayan bakır, küçük sikke. 2. Para, madenî para. 3. Madalya vb. olarak kullanılmak üzere yapılan, süs para. " (Redhouse 1987: 1663) anlamlarıyla yer alır. Osmanlı Devleti'nde çeşitli dönemlerde türlü değerlerle tedavülde olan *mangırın*¹⁴ "belli değerdeki bakır sikke" anlamı genişleyerek sınırlı çevrede - argoda - "para, nakit; madenî para" anlamında da kullanılmıştır. Pakalın 1972: 405'te *mangırın* "para, nakit" anlamında özellikle "dervişler ve bilhassa Mevlevî ve Bektaşiler tarafından kullanıldığı" belirtilir.

Türkçede bu anlamlarıyla *mangır* ve diğer bazı sözcükler ile türlü anlamlar ifade etmek üzere 3 tane deyim yapılmıştır. Bu deyimler şunlardır: *Mangır eritmek* "bol para harcamak" (Püsküllüoğlu 1995: 596); *mangır kesmek* "sürekli ve çok para kazanmak" (Püsküllüoğlu 1995: 596); *mangır tutmak* "sürekli ve çok para kazanmak" (Püsküllüoğlu 1995: 596).

Mangır sözcüğüyle kurulan deyimlerde *mangır* sözcüğü, hiçbir sayı sıfatıyla miktar olarak belirtilmez. Bu deyimlerde *mangır* ve birlikte bulunduğu sözcüklerle 'çok para harcamak' (*mangır eritmek*) veya 'çok para kazanmak' (*mangır kesmek*, *mangır tutmak*) kavramları ifade edilir. Bu ifade, *mangır* sözcüğüyle yapılan deyimleri, anlam olarak bugünkü temel anlamında *parayla* ilgili deyimlere yaklaştırır. Bu deyimlerden *mangır* sözcüğünün değerini yitirdiği dönemde hiç deyim yapılmadığı, *mangırın* geçer olduğu ve değerini koruduğu dönemde ya da "para, nakit; madenî para" anlamıyla kullanıldığı çevrelerde bu deyimlerin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim "çok para kazanmak" anlamında *mangır tutmak* deyimini *para tutmak* deyimiyile, *mangır kesmek* deyimini ise *para kesmek* deyimiyile aynı yapıdadır ve bunlar eş anlamlıdır.

Ayrıca bakırın rengi kırmızı olduğu için Osmanlılarda bakır sikke olan *mangıra fels-i*

hiçbir bilgi bulunmamaktadır, dolayısıyla Türkçe kabul edilmiş görünmektedir. Redhouse 1987: 1663'te sözcüğün kökeni olarak Türkçe gösterilmiştir. Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 1932'de sözcüğün kökeninin belli olmadığı belirtilmiş ve "Bakır ile ilgili olabilir." denmiştir. Çağbayır 2007b: 3049'da "Moğ. *möngün* > *mankur*" açıklaması yapılmıştır. Şirin User 2005: 144'te ise "Sadece Türkçenin Batı (Oğuz) alanında, Oğuz alanının da Osmanlı ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanılan *mangır* sözü, *bangır "bakır" biçimli ilk şeklin Türkçedeki *b* > *m* ön ses değişmesi ile *mangır* biçimine geçmiştir." denir.

¹⁴ Koleksiyonlardaki birkaç bakır sikke örneğinin Orhan Bey dönemine (1324-1362) ait olduğu iddia ediliyorsa da kaynakların büyük çoğunluğu, *mangır*ların basımının I. Murat döneminde (1362-1389) başladığı konusunda görüş birliği içindedir. (Pamuk 2000: 43) Osmanlı Devleti'nde tuğralı olarak ilk *mangır* kestiren Yıldırım Bayezit'in oğlu Emir Süleyman Çelebi'dir. (Uzunçarşılı 1964: 283) II. Mehmet'in saltanatı sırasında piyasalarda iki farklı boy bakır sikke tedavül etmekteydi. Büyük boy *mangır*lar bir dirhem (3,20 g) ağırlığında olup, 8 tanesi bir *akçe* değerindeydi. Küçük bakır sikkeler ise bir dirhem üçte biri ağırlığında olup, 24 tanesi bir *akçe* değerindeydi. 16. yüzyılın ikinci yarısında da yarım ve çeyrek *mangır* değerinde küçük bakır sikkeler piyasaya sürüldü. En küçük bakır sikkelerin 32 tanesi bir *akçeye* eşit kabul ediliyordu. (Pamuk 2000: 44) Başlangıçta 24 *mangır* 1 *akçe* değerindeydi, daha sonra 1 *akçe* 8, 4, 2 *mangıra* düşmüş, sonunda 1 *mangır* 1 *akçe* olmuştur. 18. yüzyıl ortalarından sonra *mangır*lara "bakır para, nuhas akçe, sikke-i nuhasiyye" denilmiştir. 19. yüzyılın başlarında ise *mangıra* alışverişte "çürük akçe" de denilmiştir. (Milliyet 1993c: 7755) *Mangır*, en son II. Abdülhamit döneminde basılmış olup yine o devirde çıkarılan 1879 Karamamesi ile tedavülden kaldırılmıştır. (Tekin 2003: 568)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ahmer ya da *fülüs-i ahmer*, *fülüs-i ahmer* de denilmiştir.¹⁵ Eskiden bu sözcük öbekleriyle “pek yoksul (olmak)” anlamında *fülüs-i ahmere muhtaç (olmak)* (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 983; Pamuk 2000: 162); *fülüs-i ahmere muhtaç (olmak)* (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 983) deyimleri yapılmış ve kullanılmışsa da bugün bunlar, ölçünlü Türkçenin pek çok sözlüğünde yer almamaktadır.

2.4. Metelik Sözcüğü Bulunan Deyimler

Osmanlı Devleti’nde II. Mahmut döneminde (1808-1839) bastırılan gümüş cedit beşlik sikkelere *metelik* (< Fr. *metallique*)¹⁶ denmişti. Bu sözcük *Türkçe Sözlük*’te “1. eski Çeyrek kuruş, on para değerinde demir para. 2. *mec.* Çok az para.” (TDK 2005: 1381); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*’nde “Eskiden on para değerindeki sikke. 2. Para, çok az para. (Milliyet 1993ç: 8069); *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te “1. Osmanlı Devleti’nin son devirlerinde (1828) tedavüle çıkarılan ve değeri beş kuruştan başlayıp iki buçuk kuruş, bir kuruş, yirmi para ve nihayet on para olan akçe.” (Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 2038); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*’te “1. Eskiden kullanılmış olan on para değerindeki madenî para. 2. *mecaz.* Çok az para.” (Çağbayır 2007b: 3174); *Lehce-i Osmâni*’de (*metaliq* okunacak biçimde yazılmıştır.) “Mağşûş akçe manasındır.” (Ahmet Vefik Paşa 1876b: 1114); *Kâmûs-ı Türkî*’de “1. Az gümüşle karışık gümüş akçe, sikke-i mağşûşe. 2. Elyevm on paraya geçen eski yirmilik sikke-i mağşûşe.” (Şemseddin Sami 2010: 788); *Turkish and English Lexicon*’da (*metaliq* okunacak biçimde yazılmış ve işaretlenmiştir.) “1. Geçer, küçük madenî, Türk parası, eskiden gümüştendi. 2. On para değerinde, tağşış edilmiş yarım kuruş sikke.” (Redhouse 1987: 1678) anlamlarında geçer. Osmanlı Devleti’nde “çeşitli değerlerdeki metal sikke” anlamındaki *metelik* sözcüğü mecazi olarak “çok az para” anlamında da kullanılmıştır.

Bu anlamlarıyla *metelik* ve diğer bazı sözcükler ile türlü anlamlar ifade etmek üzere 6 tane deyim yapılmıştır. Bünyesinde *metelik* sözcüğünün bulunduğu deyimler şunlardır: *Meteliğe kurşun atmak* “hiç parası kalmamak” (TDK 2005: 1381); *meteliğe kurşun sıkmak* “hiç parası olmamak” (Püsküllüoğlu 1995: 604); *meteliği olmamak* “hiç parası olmamak” (Çağbayır 2007b: 3174); *metelik etmemek* “hiç değeri olmamak” (Püsküllüoğlu 1995: 604); *metelik etmez* “çok değersiz görülen (nesne veya kimse)” (TDK 2005: 1381); *metelik vermemek* “değer ve önem vermemek, umursamamak, aldırış etmemek” (TDK 2005: 1381).

Metelik, Osmanlı Devleti’nde *akçe* ve *kuruşun* yanında, bunlardan değer olarak az para birimi olarak kullanılmıştır.¹⁷ Bu sözcüğün bulunduğu deyimlerde *metelik* sözcüğü, hiçbir sayı sıfatıyla miktar olarak belirtilmez. Bu sözcük, deyimlerde birlikte bulunduğu sözcüklerle ‘değersizlik, kıymetsizlik; değer vermemek’ (*metelik etmemek*, *metelik etmez*; *metelik vermemek*) ve ‘parasız olmak, parasızlık; yoksul olmak, yoksulluk’ (*meteliğe kurşun atmak*, *meteliğe kurşun sıkmak*, *meteliği olmamak*) kavramlarının ifade edildiği deyimlerde kullanılmıştır.

¹⁵ *Fels-i ahmer* ya da *fülüs-i ahmer*, *mangır* adı verilen bakır para manasına gelir bir tabirdir. Cemi *fülüs* olan *fels*, Arapça “akça, para, mangır”; *ahmer* de “kırmızı” demektir. Bu itibarla *fülüs-i ahmer* “kırmızı, kızıl para” demektir. Bakır paralar kırmızı olduğu için bu tabir meydana gelmiştir. Halk dilinde *fülüs-i ahmer* suretinde kullanılan bu tabirin doğrusu *fels-i ahmer*dir. *Mangır*, gümüş olan *akçeye* nispeten kıymeti düşük olduğu için *fülüs-i ahmere muhtaç* denilmek suretiyle “yokluk, züğürtlük” ifade edilirdi. (Pakalın 1972: 637)

¹⁶ Sözcüğün kaynağı olarak Şemseddin Sami 2010: 788’de R. *meta(l)likos*; Çağbayır 2007b: 3174’te Yun. *metallikos* / Fr. *metallique*; Milliyet 1993ç: 8069’da Fr. *metallique*, Lat. *metallicus*, Yun. *metallikos* gösterilmiştir. Sözcüğün kökeni için Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 2038’de ise “Fr. *metallique* < *monnaie metallique* “madenî para” < Yun. açıklaması yapılmıştır.

¹⁷ II. Mahmut döneminde, 1828 yılında bastırılan gümüş cedit beşlik sikkelere *metelik* deniyordu. Nevileri 5 *kuruşluk*, 2,5 *kuruşluk* (yüz *paralık*), 1 *kuruşluk* ile *kuruşun* aksamından olarak 20 ve 10 *paralıktan* ibaretti. *Metelik*, en sonra *kuruşun* dörde bir küsuruna yani 10 *paraya* alem olmuştur. II. Abdülhamit’in salatanatının sonlarıyla 1906 yılını takip eden Meşrutiyet devrinde de *metelik* ve küsuratı olan 5 *paralık* basılmıştır. Sultan Reşat’ın zamanında basılan son *metelikler* nikeldendi. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde 10 *para* ile bir şey almak mümkün olmadığı için *metelik* tabiri kullanılmaz olmuştur. (Pakalın 1972: 494)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

2.5. Para Sözcüğü Bulunan Deyimler

Para (< Far. *pâre*) sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te "1. Devletçe bastırılan, üzerinde değeri yazılı kâğıt veya metalden ödeme aracı, nakit. 2. Kazanç. 3. *eski* Kuruşun kırkta biri." (TDK 2005: 1570); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*'nde "1. Devletçe bastırılan, üzerinde itibari değeri yazılı kâğıt ya da metal ödeme aracı. 2. Herhangi bir ülkede kullanılan para birimi. 3. Hangi biçimde olursa olsun tüm nakit paralar, menkul değerler, mal mülk. 4. Eskiden kuruşun kırkta biri. (Milliyet 1993d: 9154); *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te "1. Alış verişte ödeme aracı olarak kullanılmak üzere devlet tarafından basılıp tedavüle çıkarılan, üzerinde itibari değeri yazılı kâğıt veya maden. 2. Servet, zenginlik. 3. *eski* Kuruşun kırkta biri." (Ayverdi-Topaloğlu 2005c: 2456); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötiken Türkçe Sözlük*'te "1. Devletçe bastırılarak dolaşıma çıkarılmış, üzerinde saymaca değeri yazılı kâğıt ya da madenî ödeme aracı, nakit. 2. Eskiden kullanılan, kuruşun kırkta biri değerindeki para birimi. 3. Herhangi bir ülkenin para birimi. 4. Taşımır, mal, mülk, nakit." (Çağbayır 2007c: 3770); *Lehce-i Osmânî*'de "Üç akçelik, bir para kuruşun kırkta biri; mutlaka nakit, meskûkât yahut mal, gınâ." (Ahmet Vefik Paşa 1876a: 344); *Kâmûs-ı Türkî*'de "1. Kuruşun kırkta bir cüzü ki vaktiyle üç akçeye münkasım idi. 2. Akçe, nakit, meskûkât." (Şemseddin Sami 2010: 957); *Dictionnaire Turc-Français*'de "Türk kuruşunun kırkta biri, küçük para türü." (Kieffer-Bianchi 1835a: 173); *Turkish and English Lexicon*'da (*pâre* ve *para* okunacak biçimde yazılmış ve işaretlenmiştir.) "1. Para, nakit. 2. *Kuruşun kırkta biri* değerindeki Türk sikkesi." (Redhouse 1987: 432) anlamlarına yer verilir.

Türkçede *para* sözcüğünün "türlü değerlerde metal sikke" > "devletçe bastırılan, üzerinde değeri yazılı metal veya kâğıt ödeme aracı, nakit" > mecazi olarak "servet, zenginlik, mal, mülk" > "kazanç" anlamları gelişmiştir.

Osmanlı döneminde *para* sözcüğünün "türlü değerlerde metal sikke ve para birimi"¹⁸ anlamıyla ve bu sözcüğün *+lık* ekli türevi ile diğer bazı sözcükler türlü anlamlar ifade üzere birçok deyim oluşturmuştur. Türkçede bünyesinde bu anlamıyla *para* ve bu sözcüğün türevi olan *paralık* sözcüğünün bulunduğu deyimler şunlardır: *al bundan da beş paralık* "bir mesele üzerinde olur olmaz, yerli yersiz fikir yürütüldüğü zaman kullanılır" (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 115); *al on paralık da ondan* "bir mesele üzerinde olur olmaz, yerli yersiz fikir yürütüldüğü zaman kullanılır"

¹⁸ 1517'de Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra, birkaç değişiklikle, gümüş *medin*ler tekrar basıldı. 1524 tarihli Mısır Kanunnamesi'nden itibaren Osmanlı kaynakları *medini* Farsça "parça" anlamına gelen *pâre* sözcüğüyle adlandırmaya başladılar. *Medin* ya da *para*, 18. yüzyılın sonlarına kadar Mısır'da hem temel hesap birimi hem de günlük işlemlerde en çok kullanılan sikke özelliğini korudu. *Para* ile *akçe* arasındaki kur değerinin 1585-1586 tağşişinden sonra değiştiği bilinmektedir. *Akçenin* gümüş içeriğinin bu dönemde gösterdiği büyük dalgalanmalar nedeniyle iki sikke arasındaki kur değeri de bir hayli dalgalandıktan sonra, 1640 yılında 3 *akçe* eşit 1 *para* düzeyinde sabitlendi. 17. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da, Anadolu ve Suriye'de de basılmaya başlanan *paralar* da *akçenin* üç katı gümüş içermekteydi. (Pamuk 2000: 103-105) Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın sonlarına doğru yapılan bir düzenlemeyle *para*, *akçenin* yerine Osmanlı para birimi hâline geldi. 1 *para* = 3 *akçe*, 1 *kuruş* = 40 *para* ölçüsü getirilen bu sistemdeki ilk gümüş *kuruş* 1690 yılında basıldı. (Akyıldız 2007: 164) III. Ahmet zamanında tuğralı, tuğrasız *kuruş*, *zolota* ve bunların aksamı olarak 20, 10 ve 5 *paralıklar* kesildi. I. Mahmut devrinde (1730-1754) 1 *para* = 3 *akçe* üzerinden muamele gördü. III. Mustafa (1757-1774), ilk defa olarak 60 *para* kıymetinde çifte *zolotalar* bastırır. I. Abdülhamit zamanında 9 dirhem ağırlığında 60 *paralık* (çifte *zolota*), ayrıca 30 *para*, 20 *para*, 10, 5 ve 1 *paralık* sikkeler kesilir. III. Selim devrinde (1789-1807) ise *paralardan* birer kırat ve *kuruşlardan* 1,5 dirhem vezinlerinden eksiltilir. Abdülmecit zamanında H. 1256'da sikke ayarının tashihine karar verildi ve H. 1259'un sonlarına doğru sikke basımına başlandı. Karar gereğince bakırdan 40, 20, 10, 5 ve 1 *paralıklar* basıldı. Gümüş *paralıklar*, sikke tashihinden sonra artık basılmadığı gibi bakır 1 *paralıkların* da darbindan vazgeçilmiştir. Bakır *paralar*, Abdülaziz zamanında ve II. Abdülhamit'in ilk saltanat yıllarında dahi basılmıştır. H. 1296 senesi meskûkat kararnameleleri mucibince bakır paralar alışverişten kaldırılmış yalnız II. Mahmut ve Abdülmecit saltanatlarının başlangıcında kesilen *altılık* ve aksamı ile *kara beşlik* ve aksamı *metelik* paralar kalmıştı. Zamanla para sıkıntısı hissedildiğinden H. 1326 senesinde bir kanunla 40, 20, 10, 5 *paralık* nikel meskûkat basılması kararlaştırıldı. VI. Mehmet Vahideddin zamanında yalnız 40 ve 10 *paralık* nikeller çıkarıldı. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ise 1924'te 100 *paralıklar* ve 1934'te 10 *paralıklar* basıldı. (Artuk 1964: 508-509)

(Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 115); *altmış paralık* “hiçbir değeri olmayan veya değeri çok az olan, kıymetsiz” (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 121); *beş beş para mı saydı?* “bunu para vererek almadı” (Püsküllüoğlu 1995: 166); *beş para almamak* “hiç para almamak” (TDK 2005: 250); *beş para etmemek* “hiçbir değeri olmamak” (TDK 2005: 252); *beş para etmez* “hiç değeri yok, işe yaramaz” (TDK 2005: 250); *beş paralık* “hiç değeri olmayan, değersiz” (Püsküllüoğlu 1995: 166); *beş paralık etmek* “birini zor durumda bırakmak, dile düşürmek, rezil etmek” (TDK 2005: 252); *beş paralık olmak* “zor durumda kalmak, dile düşmek, rezil olmak” (TDK 2005: 252); *beş para mı saydı?* “bunu para vererek almadı” (Püsküllüoğlu 1995: 167); *beş parasız* “yoksul, fakir” (Püsküllüoğlu 1995: 167); *beş para vermemek*¹⁹ “hiç para vermemek”; *bini bir paraya* “1. pek çok ve ucuz, 2. pek çok yapılan, pek çok olan” (TDK 2005: 273); *bir paralık* “hiç değeri olmayan, değersiz” (Püsküllüoğlu 1995: 183); *bir paralık etmek* “çok utanacak, işe yaramaz bir duruma düşürmek” (TDK 2005: 277); *bir paralık olmak* “çok utanacak, işe yaramaz bir duruma düşmek” (Püsküllüoğlu 1995: 183); *çiğeri beş para etmez* “değersiz, aşağılık (kimse);” (TDK 2005: 368); *iki paralık etmek* “değerini, onurunu düşürmek” (TDK 2005: 949); *iki paralık olmak* “değerini, onurunu yitirmek” (TDK 2005: 949); *kırk paralık* “hiçbir değeri yok, değersiz” (Püsküllüoğlu 1995: 552); *kırk parası kalmamak* “parası çok az kalmak veya hiç kalmamak” (Püsküllüoğlu 1995: 552); *kırk parasız kalmak* “hiç parası kalmamak” (Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 1681); *on para etmemek* “hiçbir değeri olmamak” (TDK 2005: 1504); *on paralık etmek* “birine hakarete bulunmak, birini kötü duruma düşürmek” (TDK 2005: 1504); *on paraya on aslanın ağzında* “para kazanmak çok güçleşti” (TDK 2005: 1502); *on paraya on takla (veya taklak) atmak* “küçük çıkar sağlamak için her türlü onur kırıcı işe katlanmak” (TDK 2005: 1502).

Türkçede para birimi ifadesiyle *para* ya da *paralık* sözcüklerinin bulunduğu türlü biçimlerde 27 tane deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerde *para* ve *paralık* sözcükleri kendilerini sayı olarak belirten sayı sıfatlarıyla birlikte bulunur. Bunlar, deyimlerde özellikle *bir*, *iki*, *beş*, *on*, *kırk* veya *altmış* sayılarıyla miktar olarak belirtilir. Bu sayılarla belirtilen *para* ve *paralık* sözcükleri, deyim içinde ilgili diğer sözcüklerle türlü biçimlerde kalıplaşarak özellikle ‘değersiz, kıymetsiz’ (*altmış paralık*, *beş para etmez*, *beş paralık*, *çiğeri beş para etmez*, *bir paralık*, *kırk paralık*); ‘değersiz etmek, değersizleştirmek’ (*beş paralık etmek*, *bir paralık etmek*, *iki paralık etmek*, *on paralık etmek*) ve ‘değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek’ (*beş paralık olmak*, *bir paralık olmak*, *iki paralık olmak*, *on para etmemek*), ‘parasız olmak’ (*kırk parası kalmamak*, *kırk parasız kalmak*); ‘bir mesele üzerinde yerli yersiz fikir yürütme’ (*al bundan da beş paralık*, *al on paralık da ondan*) kavramlarının ifadesinde kullanıldığı görülür.

Bu deyimlerin anlamlarına bakarak, bunların belirtilen miktarlardaki *paranın* alış gücünün az olduğu dönemlerde oluştuğunu söyleyebiliriz. *Para* biriminin değerinin yaşanan enflasyonla düşüşüne göre, bu sözcükle yapılan deyimlerde sözcüğü belirten sayının da değiştiği görülmektedir. Böylece *para* sözcüğü farklı sayılarla belirtilmesine rağmen, dönemlere göre aynı kavrama karşılık olarak birkaç tane deyim oluşmuştur: ‘Değersiz, kıymetsiz’ anlamında *altmış paralık*, *bir paralık*, *beş para etmez*, *beş paralık*, *kırk paralık*; ‘değersiz etmek, değersizleştirmek’ anlamında *bir paralık etmek*, *iki paralık etmek*, *beş paralık etmek*, *on paralık etmek*; ‘değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek’ anlamında *bir paralık olmak*, *iki paralık olmak*, *beş paralık olmak*, *on para etmemek*.

Ayrıca “bunu para vererek almadı” anlamında *beş para mı saydı?* veya *beş beş para mı saydı?*; “hiç para almamak” anlamında *beş para almamak*; “yoksul, fakir” anlamında *beş parasız*; “hiç para vermemek” anlamında *beş para vermemek*; “çok ve ucuz” anlamında *bini bir paraya*; “azıcık para için her şeyi yapar” anlamında *on paraya on takla atar* deyimlerinde de *bir*, *beş* ve *on*

¹⁹ Bu deyim, Güney Slav dili Boşnakçada da iki ögesi çevrilmiş olarak kullanılır: *Ne dajem ni pet para* “Beş para vermem”. (Eren 1968: 241)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

sayı sıfatlarıyla miktar olarak belirtilmiş *para* sözcüğü “az miktarda para” olarak düşünülmüştür.

2.6. Pul Sözcüğü Bulunan Deyimler

Türkçede *pul*²⁰ sözcüğünün birçok anlamıyla birlikte parayla ilgili *Türkçe Sözlük*'te “*eski Akçeden küçük metal para.*” (TDK 2005: 1631); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*'nde “Eskiden kullanılan akçeden küçük metal para.” (Milliyet 1993e: 9618); *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te “1. Eskiden kullanılan küçük madenî para, kuruşun küsuratından biri.” (Ayverdi-Topaloğlu 2005c: 2532); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*'te “1. Üzerine sikke damgası vurmak üzere hazırlanan, küçük ve madenî parçalar. 2. Eskiden kullanılan akçenin üçte biri değerinde madenî para. 3. *eski* Değersiz para. 4. *ağız* Para.” (Çağbayır 2007c: 3904); *Lehce-i Osmânî*'de “Yunanide ubul, küçük akçe, fûls, mankir.” (Ahmet Vefik Paşa 1876a: 373); *Kâmûs-ı Türki*'de “En küçük sikke.” (Şemseddin Sami 2010: 788); *Turkish and English Lexicon*'da “1. Pek küçük madenî para. 2. Para, nakit.” (Redhouse 1987: 451) anlamları yer alır.

Türkçede *pul* sözcüğünün parayla ilgili olarak “akçeden küçük metal sikke” > “değersiz para” > “para, nakit” anlamları gelişmiştir.

Osmanlı Devleti'nde *pul*, *akçe* ve *kuruş*la birlikte bunlardan değer olarak az para birimi²¹ olarak kullanılmıştır. Bu anlamlarıyla *pul* ve diğer bazı sözcüklerle türlü anlamlar ifade etmek üzere çeşitli biçimlerde 8 tane deyim yapılmıştır. Türkçede bünyesinde *pul* sözcüğünün bulunduğu deyimler şunlardır: *Bir pula muhtaç olmak* “pek yoksul olmak, parasız olmak” (Demirci-Korkmaz 2008: 199 [869. dize]); *altın adı pul oldu, kız adı dul oldu* “uygunsuz davranışları yüzünden temiz tanınan kişiliği lekelenmiş” (TDK 2005: 83); *bir pul etmemek* “hiç değeri olmamak” (TDK 2005: 277); *bir pula satmak* “bir kimseyi bir çıkar uğruna harcamak” (TDK 2005: 277); *paraya pul dememek* “1. çok para kazanır olmak, 2. elde edilen parayı az bulmak, 3. bol para harcamak” (TDK 2005: 1571); *pula almamak* “değer vermemek, hiçe saymak” (Çağbayır 2007c: 3904); *pula saymamak* “değer vermemek, hiçe saymak” (Çağbayır 2007c: 3904); *pul tutmak* “para kazanmaya başlamak” (Püsküllüoğlu 1995: 669).

Para birimi olarak *pul* ile ilgili deyimlerde *pul* sözcüğü, sadece *bir* sayı sıfatıyla miktar olarak belirtilerek deyim oluşturur. Türkçede *bir pul* sözcük öbeğinin bulunduğu *bir pul etmemek* deyimine ‘çok değersiz olmak’, *bir pula satmak* “çok küçük bir çıkar uğruna harcamak” kavramları ifade edilir. Bu deyimlerin belirtilen miktardaki *pulun akçe, kuruş* vb. para birimlerine göre az değerli para birimi olarak kullanıldığı dönemde oluşup yaygınlaştığı anlaşılıyor. Ayrıca *altın adı pul oldu, kız adı dul oldu* ve *paraya pul dememek* deyimlerinde ise *pul* belli bir sayı sıfatıyla belirtilmeyip “değersiz metal para” anlamında kullanılmıştır. *Pul tutmak* deyiminde “para kazanmaya başlamak” -kazanmak değil - kavramının ifade edilmesinde yine *pulun* geçer olan diğer

²⁰ TDK 2005: 1631'de sözcüğün kökeni olarak Farsça *pül* gösterilmiştir. Ayverdi-Topaloğlu 2005c: 2532'de “Türkçe olmayan bu kelimenin aşağıdaki çeşitli anlamları farklı köklere dayanmış olmalıdır ancak etimolojileriyle ilgili kesin bir sonuca varılamamıştır.” denir. Şevket Pamuk, sözcüğün kökeni için “fulus” maddesi, *Encyclopedia of Islam*, 2. bs. künyeli kaynağa dayanarak şöyle der: “*Pulun* kökeni ise büyük olasılıkla İslam toplumlarında kullanılan *fels* veya *fulusa* gitmektedir. Nitekim Şemseddin Sami, bu sözcüğün kökeni için “Ar. *fûlsün* mehazı olan Yu. *ubulustan* olması baîddir.” (Şemseddin Sami 2010: 978) der. Şevket Pamuk'a göre İslam toplumları bu terimi Bizans'ta bakır sikkeler için kullanılan *folisten* almışlardır.” (Pamuk 2000: 43) *Pul*, Osmanlılarda kuruşun küsuratından biridir. *Kuruşun* diğer küsuru *para* ve *akçe*dir. Bu para birimlerinin kullanıldığı dönemde 1 *kuruş* 40 *para*, 1 *para* 3 *akçe*, 1 *akçe* 3 *puldur*. (Pakalın 1972: 781) *Mangıra* da halk dilinde *pul* denildiği (Tekin 2003: 568) kaynaklarda yer alır.

²¹ Ayrıca, 1915'ten sonra halk metal paraları toplayıp ödemeleri kâğıt parayla yaptığı için bu paralar da bozuk para sıkıntısını gidermeye yetmeyince, piyasaya 1 ve 2,5 kuruşluk kâğıt paralar ve para işlevi gören 5 ve 10 kuruşluk posta pulları çıkarılır. (Milliyet 1993d: 9159) 1924 ve 1925 yıllarında çıkarılan iki yasayla 25 kuruşa kadar çeşitli değerlerde kâğıt paralarla para yerine kullanılan pulların metal paralarla değiştirilmesi ve 5 milyon liralık yüz paralık ve 5, 10, 25 kuruşluk basılması kararlaştırıldı ve böylece dolaşımda büyük zorluklara neden olan küçük değerlerdeki kâğıt paralar ortadan kaldırıldı. (Milliyet 1993d: 9159)

para birimlerine göre değersizliği düşünülmüştür. Nitekim Türkçede “para biriktirmek, biriktirerek parayı artırmak” kavramının ifadesi için *para tutmak* ve “sürekli ve çok para kazanmak” kavramının ifadesi için *mangır tutmak* deyimleri tercih edilmiştir.

Ölçünlü Türkçenin diğer sözlüklerinde yer almayan *bir pula muhtaç olmak* “pek yoksul olmak, parasız olmak” (Demirci-Korkmaz 2008: 199 [869. dize]) *pula almamak* “değer vermemek, hiçe saymak” (Çağbayır 2007c: 3904); *pula saymamak* “değer vermemek, hiçe saymak” (Çağbayır 2007c: 3904) deyimleri ise Eski Anadolu Türkçesi döneminde tespit edilmiş deyimlerdir.

3. Para Birimleriyle İlgili Deyimlerin Anlam Bilimsel Karşılaştırılması

Türkçede para birimleriyle ilgili deyimler, birbirine benzer veya birbirinden farklı biçimlerde aynı kavramın ifadesi ya da birbirine benzer veya birbirinden farklı biçimlerde aynı kavramların ifadesi için kullanılmıştır. Bu deyimlerde deyimi oluşturan sözcüklerin tamamı veya bir kısmı, gerçek anlamı dışında kullanılarak bir kavramı anlatmak üzere türlü biçimlerde kalıplaşmıştır.

Dilimizde türlü düşünce ve duygular, soyut kavramlar somut para ve türlü değerlerdeki para birimleri aracılığıyla anlatılmıştır. Para birimlerinin yer aldığı sözcük öbeklerinin deyimleşmesinde, kalıplaşmaya uğrayan sözcüklerin kendi anlamları dışında yeni bir anlamı yansıtır duruma gelmeleri etkili olmuştur: *mangır kesmek* > “sürekli ve çok para kazanmak”; *on paraya on takla* (veya *taklak*) *atmak* > “küçük çıkar sağlamak için her türlü onur kırıcı işe katlanmak”; *pul tutmak* > “para kazanmaya başlamak” vb.

Para birimi adlarıyla insanın kişisel ve toplumsal yaşamıyla ilgili türlü kavramların ifade edildiği deyimler oluşturulduğu gibi yine ekonomik yaşamla ilgili kavramların anlatıldığı deyimler de yapılmıştır: *akçe bozmak*, *kör kuruş*, *kör kuruşun hesabını vermek*, *kuruşu kuruşuna ödemek*, *paraya pul dememek* vb.

Para birimleriyle ilgili olarak bazı kavramlar için birer deyim oluşturulmuşken, bazı kavramlar için birkaç deyim yapılmış yani bazı deyimler aynı kavramı ifade edecek şekilde kurulmuştur. Para birimleriyle ilgili deyimlere bakıldığında bunlarda yoğunlukla ‘değersiz, kıymetsiz’ (*akçe etmez*, *altmış paralık*, *beş para etmez*, *beş paralık*, *bini bir paraya*, *bir paralık*, *ciğeri beş para etmez*, *kırk paralık*, *metelik etmez*); ‘değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek’ (*beş paralık olmak*, *bir paralık olmak*, *iki paralık olmak*, *metelik etmemek*, *on para etmemek*, *bir pul etmemek*) ve ‘değersiz etmek, değersizleştirmek’ (*beş paralık etmek*, *bir paralık etmek*, *iki paralık etmek*, *on paralık etmek*), ‘değer vermemek’ (*metelik etmemek*, *metelik vermemek*); ‘yoksul; parasız’ (*beş parasız*, *fülüs-i ahmere muhtaç*, *fülüs-i ahmere muhtaç*); ‘yoksul olmak; parasız olmak’ (*bir pula muhtaç olmak*, *fülüs-i ahmere muhtaç* (olmak), *fülüs-i ahmere muhtaç* (olmak), *kırk parası kalmamak*, *kırk parasız kalmak*, *meteliğe kurşun atmak*, *meteliğe kurşun sıkamak*, *meteliği olmamak*); ‘çok para kazanmak’ (*mangır kesmek*, *mangır tutmak*); ‘bir mesele üzerinde yerli yersiz fikir yürütme’ (*al bundan da beş paralık*, *al on paralık da ondan*) kavramlarının anlatıldığı görülür.

Bu deyimlerden bazıları aynı kavramı ifade edecek biçimde kurulduğu gibi benzer yapı özelliği de gösterirler. Özellikle ‘azıcık para için her şeyi yapmak’ anlamında *beş kuruşun hesabı için kırk takla atmak*, *on paraya on takla atmak*; türlü anlam incelikleriyle ‘değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek’ anlamında *metelik etmemek*, *on para etmemek*, *bir pul etmemek* ve *bir paralık olmak*, *iki paralık olmak*, *beş paralık olmak*; ‘değersiz, kıymetsiz’ anlamında *akçe etmez*, *beş para etmez*, *ciğeri beş para etmez*; yine ‘değersiz, kıymetsiz’ anlamında *altmış paralık*, *beş paralık*, *bir paralık*, *kırk paralık*; ‘yoksul (olmak); parasız (olmak)’ anlamında *bir pula muhtaç olmak*, *fülüs-i ahmere muhtaç* (olmak), *fülüs-i ahmere muhtaç* (olmak) ve *meteliğe kurşun atmak*, *meteliğe kurşun sıkamak*, *meteliği olmamak*; ‘bir mesele üzerinde yerli yersiz fikir yürütme’

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

anlamında *al bundan da beş paralık, al on paralık da ondan*; ‘çok para kazanmak’ anlamında *akçe kesmek, para kesmek, mangır kesmek* deyimleri hem benzer yapıda hem de eş anlamlıdır. Benzer yapıda ve eş anlamlı olan bu deyimlerde eşdeğer olan bazı öğelerin değiştirildiği görülmektedir. Bunlardan *ad* (veya *sözcük öbeği*) + *eylem* yapısında olanlarda özellikle fiili tamamlayan öge eşdeğerdeki başka bir ögeyle değiştirilmektedir: *akçe etmez = beş para etmez; bir paralık olmak = iki paralık olmak = beş paralık olmak; metelik etmemek = on para etmemek = bir pul etmemek* vb. Ayrıca bu yapıda sadece fiilin değiştirildiği örnekler de vardır: *mangır kesmek = mangır tutmak; metelik etmemek = metelik vermemek; meteliğe kurşun atmak = meteliğe kurşun sıkmak* vb.

4. Sonuç

Türkçede, toplumsal yaşamda büyük öneme sahip ekonominin temel aracı olan paranın birimlerinden *akçe* ile 5, *kuruş* ile 5, *mangır* ile 3, *metelik* ile 6, *para* ile 27 ve *pul* ile 8 olmak üzere toplam 54 tane deyim tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden en fazla *para*, en az *mangır* sözcüğüyle deyim yapılmıştır. Para birimleriyle ilgili deyimler ve bunların sayısı, toplum yaşamında paranın önemli olduğunu ve Türkiye Türklerinin parayı yüzyıllardır kullandığını göstermektedir. Bu deyimlerin pek çoğu, dönemin ekonomik şartları içinde Osmanlı Türkçesinde oluşturulmuş ve Türkiye Türkçesinde kullanılmaya devam edilmiştir.

Türkçede para birimlerinin yer aldığı deyimler, birbirinden farklı veya birbirine benzer biçimlerde aynı kavramın ifadesi ya da birbirinden farklı veya birbirine benzer biçimlerde ayrı kavramların ifadesi için kullanılmıştır. Türlü biçimlerdeki bu deyimlerde yoğunlukla ‘değersiz, kıymetsiz’; ‘değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek’; ‘değersiz etmek, değersizleştirmek’; ‘değer vermeme’; ‘yoksul, parasız’; ‘yoksul olmak, parasız olmak’; ‘çok para kazanmak’; ‘bir mesele üzerinde yerli yersiz fikir yürütme’ kavramları ifade edilmiştir.

Kalıplaşmış sözcük öbekleri olan ve yüzyıllarca değişmeden kullanılan deyimlerde bugün kullanışta olmayan varlık adları deyimlerde yaşayarak bugüne kadar gelmiştir. Bunda da o deyimlerin gerçek anlamının dışında başka bir anlam ifade etmesi etkili olmuştur. Para birimleriyle ilgili deyimlerde de bugün kullanışta olmayan - *kuruş* hariç – parayla ilgili terimler kalıplaşmış bugüne kadar gelmişlerdir.

Deyimlerde türlü kavramların ifadesi için dildeki bütün sözcüklerden yararlanılması mümkün olmadığı gibi, para birimleriyle ilgili deyimlerde de çeşitli kavramların anlatılmasında bütün para türleri ve birimleri kullanılmamıştır. Türkçede para birimleri olan *akçe* (*akça*), *kuruş*, *mangır*, *metelik*, *para*, *pul* ile deyimler yapılmışken *kaima* (*kayme*), *lira*, *mecidiye*, *medini*, *sultânî*, *şâhî*, *ikilik*, *beşlik* vb. para birimleriyle ilgili deyim tespit edilememiştir. Ayrıca Osmanlı sınırları içinde alışverişlerde kullanılan yabancı para birimleri Kırım *Kefevî akçesi*, İran *tümeni*, Venedik *dukası*, Fransız *frangı*, İngiliz *sterlini*, Rus *rublesi* ile de deyim yapılmamıştır. Ancak son yıllarda “maddiyatı düşündüğünü hâl ve hareketleriyle belli etmek” anlamında *gözünde* (*gözlerinde*) *dolar işareti belirlemek* deyiminde Amerika Birleşik Devletleri’nin para birimi olan ve dünya ticaretinde ülkeler arası geçerliliği olan *dolar* sözcüğü dikkati çekmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmet Vefik Paşa (1876a), *Lehce-i Osmânî*, C. 1, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Ahmet Vefik Paşa (1876b), *Lehce-i Osmânî*, C. 2, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

AKSAN, Doğan (1990), *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, C. 3, 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSAN, Doğan (2004), *Türkçenin Sözcüğü*, 3. bs., Ankara: Engin Yayınevi, s. 174-176.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. 2 (Deyimler Sözlüğü), İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- AKYILDIZ, Ali (2003), *Para Pul Oldu: Osmanlıda Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKYILDIZ, Ali (2007), “Para”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 163-166.
- ARTUK, İbrahim (1964), “Para”, *İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, C. 9, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 508-510.
- AYVERDİ, İlhan-Ahmet TOPALOĞLU (2005a), *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 1 (A-G), İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan-Ahmet TOPALOĞLU (2005b), *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2 (H-N), İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan-Ahmet TOPALOĞLU (2005c), *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 3 (O-Z), İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007a), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 1 (a-den), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007b), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 3 (j-müt), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007c), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 4 (müt-tap), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- DEMİR, Celal (2008), “Türkçede Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri”, *Türk Dili*, S. 677, s. 428-444.
- EREN, İsmail (1968), “Güney Slav Dillerinde Kullanılan Türkçe Ekler”, *XI. Türk Dilbilim Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 239-252.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1972) *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KIEFFER, J. D.-T. X. Bianchi (1835a), *Dictionnaire Turc-Français*, C. 1, Paris: L'imprimerie Royal.
- KIEFFER, J. D.-T. X. Bianchi (1835b), *Dictionnaire Turc-Français*, C. 2, Paris: L'imprimerie Royal.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Milliyet (1993a), “Akçe”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: Milliyet Yayınları, 250-251.
- Milliyet (1993b), “Kuruş”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul: Milliyet Yayınları, 7199.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- Milliyet (1993c), “Mangır”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul: Milliyet Yayınları, 7755.
- Milliyet (1993ç), “Metelik”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: Milliyet Yayınları, 8069.
- Milliyet (1993d), “Para”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul: Milliyet Yayınları, 9154-9163.
- Milliyet (1993e), “Pul”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul: Milliyet Yayınları, s. 9618-9620.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1936), “Eski Türklerde Para”, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: T.C. Adliye Vekilliği Yayınları.
- ÖLÇER, Cüneyt (1983), *Cumhuriyet Dönemi Türk Kâğıt Paraları 1923-1983*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa (2004), “Deyimleşmiş İnkilemeler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül 2004)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2289-2317.
- ÖZTÜRK, Mustafa (2002), “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, C. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 802-822.
- PAÇACIOĞLU, Burhan (2006), *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1971), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., C. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1972), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., C. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- PAMUK, Şevket (2000), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- PAMUK, Şevket (2002), “Kuruş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 458-459.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1995), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Radikal (2009), “On Altı Yıl Sonra Kuruşa Dönülüyor”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=125301>, 15.06.2009.
- REDHOUSE, James W. (1987), *Turkish and English Lexicon*, New İmpression (3. bs.), Beyrut: Librairie du Liban.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1984), “Akçe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 224-227.
- SERTKAYA, Osman F. -Rysbek ALİMOV (2006), *Eski Türklerde Para*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- SEVORTYAN, E. V. (1974), *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Glasniye)*, C. 1, Moskova: İzdatelstvo Nauka.
- SİNAN, Ahmet Turan (2009), “Deyimlerin Yapısı Değişir mi?”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, Fall 2009, s. 1996-2009.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- ŞAHİN, Erdal (2013), “Türkiye Türkçesi ile Tatar Türkçesinde Parayla İlgili Deyimler ve Bunların Anlam Bilimsel Karşılaştırılması”, *Türk Dünyası Araştırmaları (Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan)*, S. 207, s. 261-280.
- Şemseddin Sami (2010), *Kâmûs-ı Türkî*, Hzl. Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞİRİN USER, Hatice (2005), “Türkçede Para ve Para Birimi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 2004/1, s. 129-151.
- TEKİN, Oğuz (1999), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Para”, *Osmanlı*, C. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- TEKİN, Oğuz (2003), “Mangır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 568.
- TÖZEN, İbrahim -TUNÇAY Aykut (1973), *Türkiye Cumhuriyeti Madenî Paraları ve Madalyaları 1923-1973*, İstanbul: Yapı Kredi Bankası.
- Türk Dil Kurumu (1962), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. 1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005), *Türkçe Sözlük*, 10. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UZUN SUBAŞI, Leyla (1991), “Türkçedeki Deyim Yapılarında Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Özellikler”, *Dilbilim Yazıları 1990*, Ankara, s. 57-64.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1964), “Mangır”, *İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, C. 7, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 282-283.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1978), “Akçe”, *İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, C. 1, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 232-233.
- YÜCEOL ÖZEZEN, Muna (2001), “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz”, *Türk Dili*, S. 600, Ankara, s. 869-879.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

